

Legrosszabb álmaink

írta A. Sajti Enikő

összeállította Matuska Márton

HUNSOR dokumentum

A. Sajti Enikő tanulmánya délvidéki, kisebbségi mivoltunk 1947-ig terjedő történetéről

Hogyan kezdődött, s hogyan teljesedett ki kisebbségi sorsunk? Próbálunk-e segíteni magunkon? Voltak-e megfelelő vezetőink? Kik voltak azok, mi lett a sorsuk? Mennyit ért védelmünkben a békeszerződés? Mi hasznunk volt az anyaország segítő szándékából? Mi az, amit nem tudunk magunkról?

Megannyi fontos, életbevágó kérdés, amelyeket föltehetünk az 1918 óta számított történetünkről. Meglehetősen hiányos tudásunk az oka, hogy a válaszok nagyobbik része ismeretlen. Nem csupán előttünk, akiknek a sorsáról, létéről, bőréről van szó, hanem a leghozzaértőbbek előtt is. 1918 óta nem adódott alkalom, hogy a teljes régió teljes történetét részrehajlás nélkül, dokumentumok alapján vizsgálhassuk. Az 1941-től 1944-ig terjedő időszak sem volt alkalmas erre. Már az a pusztán tény, hogy háború volt akkor, magyarázza, hogy nem lehetett objektív a történelmünket író vállalkozó. Bizonyíték rá -- csupán példának emlíjtük -- két jónevű újságírónk sorsa is. Az egyik Muhi János, aki a terület egy részének visszacsatolása után nagy lelkesedéssel írta addigi, kisebbségi sorsunk tapasztalatai alapján a cikkeit, könyveit, de emiatt 1944-től másfél évtizeden át nem vehetett tollat a kezébe, hanem táskaként járta a piacokat, vásárokat, pedig újságírói véna tekintetében ott volt Majtényi Mihály, Tiller Tímár Ferenc és mások társaságában, akiknek nagy részére már szinte senki sem emlékszik. Róla is nehéz volt kideríteni, hogy -- mint Kalapis Zoltán írja róla -- csupán Herceg János többszöri próbálkozására sikerült ismét bejutnia vidéki szerkesztőségeink egyikébe, ahol apró gyöngyszemként tálalt kishíreivel vonta magára a múltjáról mit sem tudó új olvasónemzedék figyelmét.

Majtényiből a Szabad Vajdaság alapító szerkesztője lett, megbecsült tagja lett betűvetőink gárdájának. Tímárt kivégezték, éppen Majtényi írta meg elsőnek, hogy ő maga könnyen juthatott volna ugyanarra a sorsra. Akár Tímár helyett is. Muhi élete végéig megbélyegzett ember lett. A másik példa Csuka János esete. Ő készített egy tanulmányt a két háború közötti sorsunkról, az kiállja a mai idők próbáját is. A mű nagy baja az volt, hogy csak fél évszázad eltelté után -- 1995-ben -- jelenhetett meg Budapesten, a Püski Kiadó jóvoltából. Csuka szintén viselte gerinces magatartása következményeit. Tőlünk még a háború idején el kellett mennie, mert "nem volt eléggé magyar". Budapesten fejezte be életét, de a negyvenes évek végétől élete végéig soha többé nem jelenhetett meg a neve Magyarországon, kénytelen volt Illés Sándorral egyezséget kötni, s minden írását Illés neve alatt adta el. Itthon pedig egy, a Hídban megjelent rosszakaratú denúciálás után csak rosszat lehetett róla mondani és írni. A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség: magyarok a Délvidéken címmel feldolgozta történelmünknek ezt az 1918 és 1947 közötti drámai szakaszát, s ha tanulmányát elolvassuk, a fentebbi kérdések legtöbbszörre megkapjuk a választ.

Mint érintőlegesen fentebb is említettük, foglalkoztak a korszakkal korábban is, mások is. A. Sajti Enikő is. Ilyen alapos, átfogó tanulmány azonban még nem készült róla. A korábbi kísérletek idején annyi akadálya volt az objektív szemléletnek, hogy kizárt dolog volt egy ehhez hasonló munkának még az elkészítése is, de még inkább a publikálása. Ebből a szempontból A. Sajti Enikő a legszerencsésebb időszakban választotta ezt a kutatási témát. Teljesen szabadon, a tudósi munka szabályainak megfelelően gazdálkodhatott a rendelkezésére álló forrásokkal és az onnan szerzett ismeretanyaggal. Sajnos bizonyos események okmányaihoz még mindig nem tudott hozzáférni. Hogy egyebet ne említsünk: válasz nélkül maradt a vizsgált korszak egyik leg súlyosabb kérdése: hány ártatlan -- magyar -- áldozata volt a második délvidéki razzianak? Kutatónk csupán másokat idézve megmarad a valószínűsítésnél, és egy igen széles határok közé kiterített adathalmazt közöl, amiből azt értjük meg, hogy más kutatók az áldozatok számát 5000 és 40 000 közé teszik, de még ennél nagyobb számokat is emlegetnek. Érthető, hogy ennyivel nem elégedhetünk meg, de tudomásul kell vennünk, hogy még egy olyan kaliberű tudományos kutató, mint A. Sajti Enikő sem juthatott hozzá azokhoz az okmányokhoz, amelyeknek ismeretében pontosabb választ tudott volna adni. Egyben azt is le kell nyelnünk, hogy a szerbiai helyzet még 2003 tavaszáig

sem alakult úgy, hogy egy magyar akadémiai doktori tanulmány készítése elég legyen az érveléshez a rejtett okmányok kérésekor. Pedig egyre bizonyosabbá válik, ami korábban is valószínűnek tűnt: ilyen okmányok léteznek. Bizonyíték erre, hogy Újvidéken nemrégiben előkerült a levéltárból a K--3034 85 jelzésű okmány, amelynek címlapján ez olvasható: SPISAK likvidiranih ratnih zlocinaca sa teritorije Okrug a novosadskog (Srezovi: titelski, zabaljski, starobecejski, kulski, novosadski i backopalanacki. Za grad Novi Sad nedostaju podaci) (Magyarul: Az Újvidék Körzet területén likvidált háborús bűnösök NÉVSORA. Titel, Zsablya, Óbecse, Kula, Újvidék és Palánka járások. Az Újvidék városra vonatkozó adatok hiányoznak.) Az Újvidék Körzet említése arra utal, hogy a katonai közigazgatás idején keletkezett névsorral állunk szemben, tehát ha nem is a likvidálással egyidejűleg készült, de nem sokkal utána. Logikus feltételezés, hogy ha az újvidéki körzetben készítettek ilyet, akkor készült másutt is. A kéziratból nyilvánvalóan kiderül, hogy Sajti Enikő nem juthatott hozzá a névsorhoz vagy névsorokhoz. A Kasas idéz néhány, főleg bácskai helységekre vonatkozó névsort (A. Kasas: Madjari u Vojvodini 1941--1946), de nem tudni, hogy az említett, nemrégiben előkerülttel azonos-e a forrása.

Az alábbiakban nem bírálatot, hanem ismertetőt fogunk közölni A. Sajti Enikő disszertációjából. Annál inkább, mert mások is felfigyeltek már rá. Értesülésünk szerint egy amerikai magyar társaság hamarosan megjelenteti angol nyelvű kiadását. Olyan művekkel szokták ezt tenni, amelyekről úgy ítélik meg, hogy el kell juttatni neves világgönyvtárakba és befolyásos személyek címére. Bírálattal azért nem foglalkozunk, mert azt elvégezték mások; hivatásos történészek hivatalból, tekintettel arra, hogy a szerző akadémiai doktori disszertációt készített, s ezt védte meg az idén márciusban a Magyar Tudományos Akadémia bizottsága előtt.

Opponensei egyike -- Ádám Magda -- többek között ezeket mondja (Az idézetek: saját feljegyzésünk alapján. -- M. M.): "Felülbírálja az eddigi nézeteket és megerősíti vagy cáfolja azokat." Nem kis elégtétellel hallottuk tőle: "A legsikeresebb a visszacsatolásról szóló rész. Újat mond 1942-ről, sikeresen cáfolja a tévhiteket." Ugyanennek a korszaknak a másik, az 1944 végén és 1945 elején lezajlott razziájáról pedig: "Népi bosszúhadjárat volt, amelyet a hatalom szabadjára engedett. Nem lett volna szabad, de hiányzott az irányításból a racionalitás." Pritz Pál opponens: (A tanulmány) "Érdeme, hogy nem a sérelmeink volt a szempont." Szarka László: (A. Sajti Enikő) "a téma első számú szakembere". Vitatkoztak is itt-ott a szerzővel, de erre írásainkban nem fogunk kitérni, tekintettel arra, hogy kardinális hibáról nem szóltak, de még inkább azért nem, mert ismereteink -- és a tanulmány átolvasása -- alapján sem említhetünk ilyet. A kisebb -- feltehetőleg főleg másolás közben vétett -- tévedésekre pedig fölösleges kitérni.

Így kezdődött

Az első Jugoszlávia -- illetve kezdetben még SZHSZ Királyság néven ismert államalakulat -- egész létezése idején súlyos jogcsorbításnak voltak kitéve a kisebbségek, az itteni magyarság sanyargatására pedig külön gondot viseltek a hatóságok. A kezdeti három év alatt a magyarok szinte törvényen kívül álltak. A Sajti Enikő találóan nevezi ezt a korszakot tanulmánya alcímében így: Magyarok a politikai jogfosztás időszakában. Az áttekinthetőség érdekében megjegyezzük, hogy a disszertáció vizsgált időszaka -- 1918--1947 -- a szerzőnél, logikusan, három részre tagolódik: I. A királyi Jugoszlávia korszaka 1918--1941, II. A visszacsatolás után (értelemszerűen: 1941--1944 -- M. M.) és végül III. A titói korszak Jugoszláviája 1944--1947.

Milyen példákat sorol fel szerzőnk a jogfosztottság emlegetésénél? Sajnos, bőven van miben válogatnia, olyan példákat is felemlítve, amelyek kevéssé vagy egyáltalán nem ismeretesek, pedig amelyek tetemesen hozzájárultak ahhoz, hogy a későbbiekben idézett dokumentumokból a vitatható állítást olvassuk ki, hogy a délvidéki magyarságban kisebb a nemzeti öntudat, mint más elszakított vidékek magyarjaiban. A magunk részéről itt azért ehhez az állításhoz két megjegyzést fűzünk. Az egyik, hogy a Délvidéken élőkben -- mindenfajta népben, nemcsak a magyarokban -- általában nagyobb volt a tolerancia a más népek iránt, s ezt a kevésbé toleránsak a nemzettudat hiányával magyarázták. Jórészt abból adódott ez, hogy a török utáni telepítések és telepedések során igen sokféle nép került egymás mellé, s ezek az első világháborút követő határszabdalásokig -- minden nemzeti

villongás ellenére is -- eléggé hozzászórtak egymáshoz. Csak a nagyobb számban itt élők számíthatók is -- magyar, szláv, német, cigány, román, zsidó, bolgár, francia, örmény, görög, török -- van vagy volt mintegy tízféle nemzet a tájon. A szlávok között külön felsorolható körülbelül ugyanennyi, de a magyarok között is akadt az egész egykori ország területéről sokféle, olyanok is, akiknek már értekezési gondjaik is voltak. Gondoljunk csak például a bácskertesiek (Kupuszina) vagy a székelyek és a csángók tájszólására. Paradox módon a szunnyadó intoleranciát sokszor sikerült uralkodó magatartássá torzítani, s amikor ez megtörtént, akkor került sor olyan eseményekre, mint az említett, állami eszközökkel kieresztett jogfosztottság 1918 után, ezt követte az 1941 és 1944 között lezajlott visszavágás, majd 1944--1945-ben a visszavágásra adott visszavágás. A sorozatos sérelmek eredményeként alakult ki az a nem alaptalan nézet szinte minden itt élő népben, hogy a másik őt meg akarta semmisíteni.

Miből is állt tehát a jogfosztottság?

Az alapvető jogtalanságot az képezte, hogy magyar többségű területeket is elszakítottak; a határmódosítást a meghirdetett elvek, a népek önrendelkezésének elve ellenére tették. Délszláv történészek gyakran hivatkoznak arra a hamis tételre, hogy a területet a népesség többségének óhaja alapján egyesítették a születendő SZHSZ állammal. A Sajti Enikő is közli azt a történelmi tény, hogy például Bácska lakosságának a 41,8 százaléka volt magyar, 23,2 német. Szerb, valamint horvát együttesen 27,5 százalék volt. Az Újvidéken 1918. november 25-én megtartott, Nagy Nemzetgyűlés néven ismertté vált szláv összejövetelen 757 küldött akart a terület sorsáról dönteni. A kevés híján négyszázezer vajdasági magyart a gyűlésen egyetlen magyar képviselte -- jegyzi meg a szerző, s ezt sokan mások is szokták említeni. Érdeemes megnézni, hogyan is állunk a Nagy Nemzetgyűlés képviselőinek nemzetiségi struktúrájával, és nézzük meg még azt is, kiket is képviseltek ők az 1928. november 15-én megtartott újvidéki összejövetelen, amikor eldöntötték, hova akarnak tartozni.

Drago M. Njegovan: Prisajedinjenje Srema, Banata, Backe i Baranje Srbije, dokumenti i prilozii; Drugo, dopunjeno izdanje című, Újvidéken 2001-ben megjelent könyvében találtuk az alábbi adatokat. A Srpski list című újság az 1918. nov. 6-i, 11. számában mellékletként közli a gyűlésre hívó felszólítást, ilyen cím alatt: Saziv Narodne Skupstine Srba, Bujevaca i ostalih Slovena. A felhívás így kezdődik: "Doslo je vreme da Srbi, Bunjevci i ostali Sloveni u Backoj, Banatu i Baranji odluče slobodno, po svojoj volji, kojoj drzavi zele da pripadaju. Toga radi sastace se u Novom Sadu 12. (25.) novembra ove godine u 11 casova pre podne Narodna Skupstina". (A zárójelben írt 25-e a szerbség által használt régi naptár szerinti dátumot jelzi.) Magyarul: Eljött az ideje, hogy a Bánátban, Bácskában és Baranyában élő szerbek, bunyevácok és más szlávok szabadon, saját akaratuk szerint eldöntsék, melyik államhoz kívánnak tartozni.

A Sloboda című újság 1918. november 14-i, 17. számában a címlapon ezt olvashatjuk: "Narodna Skupstina Srba, Bunjevaca i Slavena u Baranji, Backoj i Banatu". A gyűlést a Grand Hotel Mayer nevű újvidéki szálloda udvarán tartották, ezt az épületet az újvidékiek a titói korszakban Hadseregötthon néven ismerték.

A könyv tartalmaz egy statisztikai kimutatást a Nagy Nemzetgyűlés küldötteinek nemzetiségi struktúrájáról is. Eszerint a 757 küldött között volt 578 szerb, 84 bunyevác, 62 szlovák, 21 ruszin, 3 sokác, 2 horvát, 6 német és 1 magyar. Tartalmazza a könyv a nem egészen teljesnek minősített küldöttnévsort is, helységenként. Sehol nem tesznek említést arról, hogy a küldöttek milyen nemzetiségűek, egyértelmű, hogy szerbek, illetve szlávok. A szerbség nagyon azt akarta mutatni, hogy ez az ő gyűlésük. Még a horvátok létszámát is csupán kétféleképpen jelöli meg az idézett kimutatás. A szerb küldötteket a helység pravoszláv parókiáján jelölték ki, ezer lakosra egy küldöttet. Ez az arány volt érvényben a többi népre vonatkozóan is. A bunyevácokat a szabadkai szerb bizottság jelölte ki. A szlovákokat és az oroszokat (így!) szintén egy bizottság. Jegyezzük meg ismételten, a nyomaték kedvéért: a különböző nemzetekhez tartozó küldötteket egy-egy erre felhatalmazott szerv jelölte ki. Küldöttek egyébként voltak nem csupán a későbbi Jugoszláviához tartozó területekről, hanem azokról a részekről is, amelyek megmaradtak Magyarországnak -- például Baja, Mohács, Pécs, Bácsalmás városokból, természetesen szlávok -- és azokról is, amelyek Romániához kerültek,

például Temesvár, Nagyszentmiklós. Szintén szlávok. A mai Horvátországhoz tartozó részekről szintén voltak küldöttek, például Vukovárról, Borovóból, Ilokról.

Ki lehetett vajon az a magyar nemzetiségű személy, aki részt vett a gyűlésen, és rászavazott a terület elszakítására? Ő is rá szavazhatott, hiszen a könyvben nincs utalás arra, hogy bárki is ellenezte volna. És milyen szerv, testület hatalmazta fel, hogy magyarként ott legyen?

A küldöttek között csakugyan van néhány, aki a nevéből ítélve akár magyarnak is minősíthető. Például a Nagybecskerek melletti Elemérről volt egy Lakatos Szvetozár, a Versectől délnyugatra eső Izbistéről Pavlov Sándor, a Nagybecskerek és Versec között félúton, a homokpuszta peremén fekvő Ferdinánfalváról (Novi Kozjak) Lálícs Sándor, a Verbásztól délre eső Kiskérből (Backo Dobro Polje) Szajbert Keresztély, Becséről Dzsigsurszki Sándor, Verbászról Urbán János, a Verbász és Palánka között fekvő Szilbácsról (Silbas) Bencsa András, Szabadkáról Gyenes Péter, Gyelmis Gábor és Rajcsics Sándor, de hogy valójában közülük kit minősítettek magyarnak, azt e könyv adatai alapján nem lehet megállapítani. A könyv szerint az újvidéki Matica srpska kéziratárában megvannak az eredeti dokumentumok. Feltételezhető, hogy ezek alapján esetleg ez elvégezhető. Szabadka adta egyébként a legtöbb küldöttet, szám szerint 74-et, második Újvidék 57 fővel. A fentiekkel ellentétben meggyőződéssel állíthatjuk, hogy a küldöttek között nem volt magyar, és még azt is, hogy eredetileg nem is a terület elszakítása szerepelt napirenden, hanem az, hogy a szlávok hova akarnak tartozni. Ezek az állítások egyértelműen leszögezhetők mind a gyűlésre invitáló felhívásból, mind a küldöttek kiválasztásával felhatalmazott szervek áttekintéséből. Mindez ugyan ma már alig bír jelentőséggel, de történelmi tényként le kell szögezni: a Nagy Nemzetgyűlés szerbek és más szláv népek gyűlése volt, legfeljebb a szervezők tarthatták később fontosnak, hogy más népek jelenlétét is kimutassák a küldöttek között. Nyilván azért, hogy hivatkozni lehessen az itt élő más népek akaratára is, amikor a terület elszakítását kellett indokolni. Az itt élő lakosság vegyes volta következtében nem is lehetett nehéz németeket és magyart is kimutatni a küldöttek között, hiszen -- hogy mást ne említsünk -- a legismertebb magyar famíliák között is voltak olyanok, akik a szerbséghez is kötődtek, s fordítva ez ugyanígy érvényes volt. Tehát semmilyen testület semmilyen küldöttet nem hatalmazott fel arra, hogy a gyűlésen magyarként vagy németként a területnek és népességének sorsáról véleményt nyilvánítson, s titokban sem mehetett oda senki magyar, mert a küldöttek közül a magyarok -- a küldöttválasztás előre meghatározott elvei szerint -- ki voltak zárva.

A szorongattatások

A terület legnagyobb részének katonai megszállása után, még a jogi elszakítás előtt, nyomban megindult a magyartalanítás és a szlávosítás. Mielőtt még kijelölték és szentesítették volna a határokat. Ezt megállapítja a tanulmányában A. Sajti is. Az SZHSZ királyság 1921-es népszámlálása Sajti szerint 378 107 magyart mutatott ki Vajdaság területén, de ekkorra már sok magyar elmenekült, és még többet elkergettek: 1918 és 1921 között 39 272 személy menekült át Magyarországra. Nem kis döbbenettel olvastuk a későbbiekben, hogy a második világháború után körülbelül még ennyi magyar menekült el a vidékről! Ez utóbbi tény azonban belemosódott abba a feledésbe, amely az 1944--1945-ös években a magyarokon elkövetett atrocitásokat is feledtetni akarta. Jellemző volt az is, hogy az 1918 utáni menekülők zöme a képzettek közé tartozott, hiszen "8511 volt a köztisztviselő, a többiek pedig elsősorban tanárok, tanítók, szellemi szabadfoglalkozásúak voltak". A délvidéki magyarság vékonyka vezető rétege ezzel elvesztette létszámának nagy részét. Hogy mit jelentett ez a tízezernyi képzett magyar, fogalmat alkothatunk abból az adatból, hogy az 1910-es népszámlálás szerint a vidéken a lakosságnak valamivel több mint a fele tudott írni-olvasni. (Akkori járási adatok, ami nagyjából egybeesik a mai községek területével: Apatinban 61, Becsén 58, Zentán 52, Antalfalván [Kovacica] 57, Törökbecsén 45, Szabadka városban 52 százalékot tettek ki az írni-olvasni tudók.)

Ekkortól kezdve a jogfosztottság a magyarság számára állandó állapottá merevedett, annak ellenére, hogy -- mint A. Sajti írja -- az újvidéki gyűlésen a radikális hírben álló szerb politikus, Jasa Tomic javaslatára "a nemzetgyűlés külön határozatot hozott, hogy a 'határaink között maradó nem szerb és nem szláv népeknek biztosíthatnak mindazon jogok, amely jogok által mint kisebbség nemzeti létüket megőrizni és fejleszteni óhajtják'." Megjegyezzük: nem is vitte

sokra a politikájával Jasa Tomic. Egy bánáti helységet róla neveztek el ugyan -- Módost --, de nem alakult ki kultusza.

"1920. március 14-én a jugoszláv belügyminisztérium a 'magyar agitáció'? megakadályozására hivatkozva elrendelte a nem délszláv lakosság fegyvereinek elkobzását, rendőri felügyelet alá helyezte az osztrák--magyar hadsereg volt tisztjeit, utazási korlátozásokat vezetett be Magyarországra, betiltotta a 'megbízhatatlan elemek' összejövetelét, beleértve a családi összejöveteleket is, a 'nem e vidékre' való tisztviselőket tömegesen tették át a határon, a többieket rendőri felügyelet alá helyezték, kijárási tilalmat vezettek be, s végül azokban a községekben, ahol többségében magyarok és németek laktak, túszoikat szedték." A túszoikat természetesen életükkel feleltek nemzettársaik viselkedéséért. A Temes vármegyéhez tartozó Fehértemplomban szedett német túszoikat házról házra járva köteletségük volt meggyőzni polgártársaikat, hogy nem tesznek semmit az új állam ellen. Persze, hogy nagy volt az ellenállás a megszállással szemben. A kifejezést -- megszállás -- egyébként maga a szerb hadsereg is így használta kezdetben, hiszen kétségtelen, hogy meg kellett szállnia a téves -- vagy inkább: kimondottan rossz -- magyar politika következtében védtelenné vált magyar területeket. Csak később kezdték azt mondani, hogy felszabadították. 1920-ban az új hatóság már hadseregébe sorozta a szerzett vidékeken is a fiatalokat, s ezzel a magyarok és a németek tömegesen szembeszegültek. A magyarság felült Károlyi Mihálynak és hadügyminiszterének, Lindner Bélának: Nem akarok katonát látni! Ez jól hangzott a háborút okkal és mérhetetlenül utáló magyarok fülének, csak éppen arra nem gondoltak a mi délvidékijeink sem, hogy ha szétzúllik a mi hadseregünk, jön majd a másé, s abban nekünk is szolgálnunk kell majd. Sorozás miatt szabályos ütközet zajlott le az ellenkezők és a sorozók között. "A Zombor felé, a főispánhoz igyekvő, kaszákkal, kapákkal felfegyverkezett, 4-5 ezer fős tömeg megütközött a szerb katonasággal, és korabeli jelentés szerint körülbelül tíz halottja és negyven sebesültje volt az összeütközésnek." A csatában feltehetőleg szíváci, kulai, veprődi, cservenkai, zombori és szabadkai polgárok vettek részt, hiszen e helységek lakói tagadták meg tömegesen a bevonulást. "Kiskéren (Pribicevicevo, Kleinweisen [szerbül ma: Backo Dobro Polje -- M. M.]) 120, bevonulást megtagadó férfit tartóztattak le, s vagy pénzért kiválthatta őket a családjuk, vagy 'pincébe zárták őket, ahol bokáig vízben állnak és naponként félholtra verik őket'. Torzsán (Torz, Torschau [szerbül ma: Savino Selo -- M. M.]) a csendőrség és a lakosság összetűzésének 15 halottja és mintegy 20 sebesültje volt. Kulán a szülőket botozták meg, ha a fiuk nem tett eleget a behívóparancsoknak."

A szerző e példák említése után megjegyzi: "Ilyen hangulatban kezdődtek meg izgatás és hazaárulás címén az első letartóztatások, majd perek, annak ellenére, hogy a terület ekkor még jogilag Magyarországhoz tartozott." Szabadkán sokakat letartóztattak az új hatóság és a magyar lakosság között kitört konfliktus eredményeként. A letartóztatottakkal szembeni bánásmódról árulkodik, hogy "Bács Béla helyi földbirtokos nem bírta a kihallgatás során elszenvedett ütlegetést, és kiugrott a városháza emeleti ablakából. Az állami terrort kiegészítette a tömegé, amely -- a tanulmányban felidézett példákban láthatjuk -- Szabadkán "vesszenek a magyarok" kiáltásokkal vonult fel, beverte a magyar üzletek kirakatait, tiltotta a magyar beszédet még a villamoson is. Mindezekről a hatalomváltással együtt megélt kegyetlenkedésekről alig-alig tudunk valamit. Mi csak arról tudhattunk, hogy a magyar hatóság 1941 és 1944 között elüldözte a szláv jövevényeket, gonoszul bánt velük. Leszögezhető, hogy a nem magyarok között lényegében ugyanolyan módszerrel próbált ekkor úrrá lenni a magyar hatóság, mint amilyenekről a fentebbi példákban értesülünk. Még az oly fájdalmasnak és sérelmesnek tartott túszszedés sem volt új módszer a kisebbségek megfélemlítésében és megzabolozásában. A razzizmus külön téma, külön is foglalkozunk majd velük. A magyar hatóságok által alkalmazott módszerek között nem szerepelt egy különösen idejétmúlt és megszegyenítő, amelyet 1918 után gyakran alkalmaztak a magyarokkal szemben: a felnőtt lakosság nyilvános botozása. A legkevesebbet arról tudhatunk, hogy az impériumváltás ellen szabályos ütközet zajlott le. A magyar és német lakosság ütközött meg a szerb királyi hadsereg egységeivel. Az új hatalomnak pedig kötelessége lett volna a kisebbségvédelem, erre nemzetközileg is hitelesített dokumentummal kötelezte magát.

"Jugoszlávia hosszas huzavona után végül is 1919. December 5-én, az osztrák békeszerződés elfogadása kapcsán deklarálta, hogy minden fenntartás nélkül elfogadja az SZHSZ Királyság és a főhatalmak közötti kisebbségvédelmi szerződést."

Szinte teljesen ismeretlen epizódként hadd idézzük fel a tanulmányból, hogy "A szerb katonai parancsnokság a Bánátban csak 1919. Február 20-án tudta átvenni a hatalmat. 1918. Október végétől ugyanis a szociáldemokrata Róth Ottó vezette Bánáti Nemzeti Tanács tartotta kezében a hatalmat, aki a Bánát jövőjét nem az SZHSZ Királyság, vagy éppen Románia keretei között képzelte el, hanem önálló államként, amely a francia csapatok ellenőrzése alatt állt volna."

Párt, az érdekvédelem

A délszláv népek nagy államának létrehozását az első világháború befejezése előtti évben, 1917-ben már nagyjából eldöntöttnek lehetett tekinteni, de már igen hamar, az alakulás folyamatában látni lehetett, hogy nem lesz könnyű feladat egy olyan állam megeremlése és fenntartása, amely be tudja majd tölteni azt a szerepet Európában, amelyet az oly sokszor elátkozott Osztrák–Magyar Monarchia -- ha nehezen is, de -- meglehetősen biztonsággal töltött be. Alig tíz év leforgása alatt nem kevesebb mint 23 kormányt kellett kicserélnie a szerb királyból közös királlyá avanszált uralkodónak. A rendszer szilárdításának szándéka felismerhető a kisebbségek egyre drasztikusabb sanyargatásában. Azt az országot is és a későbbit is a kisebbségektől féltették az ország vezető politikusai, azután mindkettőt a többségi népek robbantották szét.

A kisebbségi jogok nyirbálása afféle pótcselekvésnek bizonyult, és mindenképpen hatástalannak, mert hiszen az alapvető bajt, a szerb--horvát ellentéteket még csak leplezni sem, nemhogy orvosolni lehetett volna vele. A magyarellenes intézkedések felismerhetők a csúcspolitikában éppen úgy, mint az utca mindennapi életében. Legfőbb bajunknak ugyan a magyar iskola-rendszer hiányát tartották eleink is, s a mai kutatók is, de ezzel -- éppen azért, mert már eléggé közismert -- ismertetőnkben nem foglalkozunk. Kevésbé ismert tényeket idézünk inkább A. Sajti tanulmányából. Az országot a közigazgatás könnyítése végett 33 körzetre osztották. A bácskai részt -- a legnagyobb magyar tömegek lakhelyét -- nyomban kettéosztották. A Tisza mentét a belgrádi körzethez csatolták, a többi pedig az újvidékiek a része lett. A szándék annyira világos, hogy magyarázni sem kell, de ha már megjegyzést akarunk fűzni az intézkedéshez, annyit mégis érdemes elmondani, hogy ma, jó nyolcvan év után, az ország oly sokszori felbomlása és újraszervezése után, szintén ilyen a körzetesítés. A szándék sem lehet vitatott. Pedig a sok országbomlásnak legfőbb vagy talán kizárólagos oka éppen az, hogy a lakosság nagyobbik része nem jól érezte magát benne.

Az elnyomó intézkedések elleni védekezéshez a magyarságnak nem volt sem szervezete, sem kiemelkedő politikusi vezető gárdája. Összehasonlításként említsük meg, hogy az erdélyi részokről számtalan államférfi került irányító pozícióba Budapesten. Bethlen István miniszterelnökként a húszas években hosszú ideig, a legnehezebb időkben sikeresen stabilizálta a földre tiport ország helyzetét, Teleki Pál két ízben is ült a miniszterelnöki székben. A Délvidékről senki ilyen pozícióba nem jutott, aminek megvan ugyan a magyarázata, de ettől még marad a pusztán tény. Hadd jegyezzük meg, hogy lényegében így van ez ma is. A jelenlegi Magyarországon.

Történetesen a mostani miniszterelnök is erdélyi születésű, sok más, az ország politikáját meghatározó mai politikussal együtt, délvidékit azonban sehol nem látunk a csúcson még a közelében sem. Pedig ha azt akarjuk, hogy az anyaország vezetői hozzáértően kezeljék ügyeinket, akkor magunknak is kell ebben segíteni, úgy is, hogy legyen hozzáértő politikusunk a hatalmi tűz közelében. Akkori helybeli magyar vezetőink rájöttek, hogy politikai siker elképzelhetetlen szervezett és célirányos politikai tevékenység nélkül. Ezért merült fel a húszas évek elején egy magyar politikai párt létrehozásának a gondolata. A hatalom mindent megtett azért, hogy ez ne jöhessen létre, amikor pedig már megalakult, akkor azért, hogy megakadályozza a munkáját. Politikusaink a létrehozása és a működése kiereszkedésének a küzdelmeiben nőttek igazi politikussá, legtöbbjükön azonban méltatlanul megfélemlítettünk, vagy alig-alig emlékezünk rájuk. A későbbi hatalom mindent megtett a befektetésükért, sőt a likvidálásukért. Nagy részüket egyszerűen elhallgattatta. Ki emlékszik például délvidéki polgártársaink közül Prokopy Imrere, a Magyar Párt első főtitkára? A. Sajti gyakran emlegeti tanulmányában. Nem csekély érdeme volt abban, hogy a Magyar Párt létrejött, de még több abban, hogy -- miután 1927-ben Magyarországra települt -- a délvidéki magyarok sérelmei eljutottak a Népszövetség fórumai elé. Nem rajta múltott, hogy nem sok sikerrel; ennek

legnagyobb oka az volt, hogy a szervezet nemzetközi sóhivatalnak bizonyult e tekintetben is.

Mielőtt még létrejött volna délvidéki politikai pártunk, az anyaország politikusai sok kísérletet tettek arra, hogy a leválasztott részek magyarjait valamiképpen segítsék. Ebben általunk nem ismert szerepet játszott az egyetlen olyan délvidéki személy, akinek a Monarchia korabeli és a két világháború közötti Magyarországon kétségbevonhatatlan tekintélye és befolyása volt, pedig nem is politikus, hanem író volt. A verseci születésű Herczeg Ferencről van szó. A békeszerződés ugyanis olyan körülmények között jött létre, hogy az aláírók sejtették: ha esetleg csakugyan nem igazságos -- márpedig vitathatat, hogy nem volt az --, szó lehet határkiigazításról. Ebből a -- porhintésnek szánt -- sejtetésből is erősen táplálkozott a magyar revíziós mozgalom egészen a második világháború kezdetéig, amikor nemzetközi segédlettel -- a nagyhatalommá, világhatalommá, Európában meghatározóvá fejlődött náci Németországból irányított erős kényszer hatására -- csakugyan megtörtént a határkiigazítás. A húszas évek elején azonban erről még csak ábrándoztak a vesztesek, köztük mi, magyarok. A magyar sérelmek nem találtak meghallgatásra, igen természetes, hogy a sérelmek ellen mindenütt keresték a politikusok és a pórnép is a megoldást.

"A revízió hazai, igen erőteljes társadalmi támogatását ellenőrzött keretek közé terelték, egységesítették, és határozottan kettéválasztották az ezzel kapcsolatos hivatalos és egyesületi munkát. Ennek szellemében hozták létre 1921 augusztusában Teleki Pál irányításával a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központját" -- írja Sajti. Hasonló szerepet töltött be, mint az elmúlt évtizedben az Illyés Közalapítvány és a MÁÉRT együttesen. Azzal a különbséggel, hogy a TESZK szigorúan titkos szervezet volt, de ennek ellenére, például az "1921--22-es állami költségvetésben a TESZK éves pénzügyi kerete az 1921--22-es állami költségvetés 0,4%-át tette ki". A szervezetben a délvidékiek érdekeit az erre a célra létrehozott Szent Gellért Társaság képviselte, ennek élén állt Herczeg Ferenc. Szent Gellért néven Szegeden középiskolai kollégiuma is volt, de egyetemista szervezete is létezett, valamint Délvidéki Otthon néven a menekültjeinket befogadó szervezete, amely később tagja lett a Népszövetségi Ligák Uniójának, s ennek köszönhetően e szervezet konferenciáin ott voltak a képviselőink. Panaszainkra ott sem nyújtottak segédkezet. Ez tovább erősítette a revíziós hangulatot.

A nemzetközi sóhivatal

A pártot természetesen Szabadkán akarták létrehozni, hiszen vitathatatlan, hogy az akkor még erős magyar többségű délvidéki város erre predesztinálva volt. Nem lehetett. "A délszláv politikai körök nem nézték jó szemmel a magyarok önálló politikai szervezkedését, igyekeztek azt megakadályozni, s nagy 'életképes' szláv politikai pártokba igyekeztek beteregni őket." Mondja Sajti. Akárcsak napjainkban. A párt végül létrejött 1922-ben, Zentán, magyar polgártársaink óriási támogatottsága mellett. Valami hasonló volt ez, mint amikor 1990-ben létrejött a történelmi VMDK. Sajnos, szinte semmilyen politikai sikert nem érhetett el. A választásokon nem vehetett részt, állandóan zaklatták, majd 1929-ben be is tiltották. A későbbi magyar politikai vezetőnk, dr. Deák Leó akkor emelkedett a csúcsra, amikor 1925-ben küldöttet kerestek politikusaink között a Genfben tartandó Európai Nemzetiségi Kongresszusra. A kiszemelt Várady Imre halaszthatatlan teendőire hivatkozva nem vállalta a megbízatást, ezért két nappal a kongresszus kezdete előtt, jórészt az újvidéki Fáth Ferenc plébános javaslatára, a szakmában eléggé ismert zombori ügyvédre, ám politikusként csak a harmadik vonalba sorolt vezetőre, dr. Deák Leóra esett a választás. Deák ott, Genfben, majd a későbbi nemzetközi találkozásokon értette meg, hogy ügyeinket nemcsak a hazai porondon, hanem inkább talán a nemzetköziesen kell célszerű módon képviselni. Sajnos, hogy buzgólkodásáért a háború után életével fizetett. Mint ismeretes, Újvidéken egy koncepció perben Krámer Gyulával, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség alapító elnökével és más vádlottakkal együtt 1945. november 3-án halálra ítélték, és kivégezték, akárcsak egy évvel később Szombathelyi Ferenc volt magyar vezérkari főnököt és másokat. Valamennyiük ellen az volt a legsúlyosabb vádpont, hogy felelősek az 1942-es délvidéki razziáért. Kétségtelen, hogy volt közöttük felelős is, de nem voltak mindannyian azok. Megjegyezzük, hogy a másfél évvel később, az 1944 októberétől a délvidéki magyarok helyiségekben csapott vérengzésnek nem a vétkesei, de még az áldozatai sem mind ismeretesek, sőt, mint majd A. Sajti tanulmányának további ismertetése során látjuk, a számukat is csak úgy tudjuk

behatárolni, hogy a kutatók 5000 és 40 000 közé teszik.

A. Sajti tanulmányában olvashatjuk, hogy Stojan Protic belügyminiszter a Hírlapon keresztül megüzente a szervezkedő magyaroknak, reméli, hogy ez a szervezkedés a kezdete annak, hogy az alakítandó magyar párt valamelyik szerb párttal fog majd egyesülni. A szervezkedés élén állók közül a szabadkai Sántha Györgyöt és a nagybecskereki Várady Imrét magához rendelte Nikola Pasic miniszterelnök. Ők utólag tizenkét pontba foglalva eljuttatták hozzá a magyarságunk sérelmeit, óhajait, de erre soha nem kaptak választ. A miniszterelnök véleménye azonban kifejezésre jutott. Például úgy, hogy már a memorandum átvételére sem tudott időt szakítani, hanem készítői postán küldték el neki; de úgy is, hogy a memorandum átadására "kijelölt küldöttség egyik tagját a zombori rendőrkapitány az ország elhagyására biztatta, mivel 'ő is egyike azoknak a gyáváknak, akik sérelmeket mennek panasolni Pasichoz'".

"Prokopy 20 petíciót és 3 kiegészítést juttatott el a Népszövetséghez 1929 novembere és 1933 februárja között. (...) a benyújtott panaszok, hasonlóan a petíciók többségéhez, még a kivizsgálásig sem jutott el." Sommásan idézhetjük a régebbi hatalmaskodókról kimondott elmarasztaló véleményt: az első világháború győztesei semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek az időközben eltelt másfél évtized alatt.

Panaszaink tehát nemcsak hogy nem találtak meghallgatásra sem az országon belül, sem a nemzetközi fórumok előtt, hanem tetézte ezt, hogy aki panaszkodásra vetemedett -- bármilyen jogosra, és bármilyen jogszerűen adta is ezt elő --, meghurcoltatásnak tette ki magát. Deák biztonnal megfelelően szerepelt a kongresszuson. Itt találkozott az utódállamok más magyar képviselőivel. A. Sajti ismerteti az esetet is és sok, a kisebbségünket ért sérelmet is. "Baranyai Zoltán, a népszövetség mellett működő magyar titkárság vezetője... a kongresszusról készített... összefoglalójában Deák Leó szerepléséről ezt írta: 'Láthatóan igen erős benyomást gyakoroltak rá a hallottak, remélhetőleg mindez az ottani magyarság szervezésére komolyabb hatással lesz.'" A. Sajti szerint "A kongresszus kiállt a kisebbségek azon jogáért, hogy saját köztisztviselőket hozhassanak létre népiségük ápolása és fejlesztése céljából, és kimondták, hogy a nemzeti- és kulturális szabadság a kulturált világnak éppúgy szellemi értéke, mint a vallásszabadság. Belgrád meg sem hallotta ezt a fontos üzenetet, és továbbra is saját, belső hatalmi szempontjainak alárendelten kezelte a kisebbségek nemzetközileg és alkotmányosan biztosított jogait." A már idézett Jasa Tomic szerb politikus a lapjában, a Zastavában ezt írta az anyanyelvi oktatásról: "Tudást igazán csak úgy lehet átadni, ha azon az érthető nyelven adják a gyermekeknek, amelyre a gyereket az anyja megtanította, és ez államérv is." Nem használt a bölcs érv, amelyet ő kisebbségiként tanult meg. "A nagyikindai gimnázium végzős diákjai például 1919 nyarán tanáraikkal együtt kénytelenek voltak átmenni Szegedre, és ott érettségiztek..." A téli szünidőre hazatérő, Magyarországon tanuló zentai diákoknak pedig a helyi rendőrkapitány rendeletére naponta négyszer kellett jelentkezniük. A nemzeti türelmetlenség egyik legmegrendítőbb példája: Nagy Ödön szabadkai helyhatósági képviselő a húszas évek végén elkövette azt a "gyalázatot", hogy az ülésen magyarul szólalt fel. Tett ilyet egy községi hivatalnok is, azt azon nyomban elbocsátották, pedig nem hivatalban és nem hivatalosan szólt, hanem csak a folyosón állt szóba egy ügyféllel. (Prokopy Imre írja le részletesen ezt az esetet a Csuka Zoltán szerkesztésében Visszatért Délvidék címen, Budapesten, 1941-ben kiadott könyvben, éppen a fentebb említett petíciók említésénél: "Az első petíciót 1929. november 29-én adtam be Ostojic Selimir ny. tábornok, Szabadka akkori polgármesterének egy, a város tisztviselőihez és alkalmazottaihoz intézett körrendelete ellen, amellyel megtiltotta nekik, hogy a városházán maguk között és az ügyfelekkel magyarul beszéljenek, és amelyben a nagyobb nyomaték kedvéért közölte velük, hogy Zödi Antalt azért, mert a városháza főlépcsőjén az egyik ügyfélnek magyar nyelven adott felvilágosítást, elcsapta." -- M. M.) Nagy Ödön inkriminált felszólalása olyan nagy port vert fel, hogy minősítette a belügyminiszter is a Vreme című tekintélyes belgrádi lapnak adott nyilatkozatában. "...azzal, hogy Nagy Ödön magyarul szólalt fel a szabadkai városi tanács gyűlésén, a magyarok 'cinikusan leköpdösik az alkotmányt és nacionalista állam megszentelt szerzeményeit.'" Idézi A. Sajti.

A magyarok által szervezett politikai párttal szemben a hatalom szeretett volna egy olyat kreálni, amelyet madzagon lehetne rángatni. "A diktatúra (az 1929-ben bevezetett királyi -- M. M.) a maga emberét a magyarság körében dr. Szántó Gábor szabadkai orvos személyében

találta meg, akinek a feladata az volt, hogy sűrű hűségnyilatkozatok közepette betelerlje a magyarokat a jugoszlávizmus zászlaja alá, a Jugoszláv Nemzeti Pártba." Szántó parlamenti mandátumot kapott 1931-ben szorgalmáért. Eléggé érthető, hogy "...a volt Magyar Párt köreiből áruháznak tekintették" -- jegyzi meg A. Sajti. Döbbenetes az a budapesti magatartás, amelyet A. Sajti idéz az 1939. évből. "Végül arra hívták fel a délvidékiek figyelmét, hogy a magyarok a választások során feltétlenül tartózkodjanak az autonómia jelszavának hangztatásától."

Akárcsak napjainkban.

A harmincas évek vége felé, amikor a világpolitikai hatalmi érdekek miatt a délszláv állam kiesett védnökei kegyéből, kezdett változni a viszony, Jugoszlávia is kereste már a barátságot Magyarországgal, s Magyarországnak is jól jött volna egy megbízható szomszéd a Kisantant államai között. Ennek eredményeként jött létre 1940 decemberében az örök barátsági szerződés, amely azonban sajnálatosan rövid ideig élt. A. Sajti azonban ehhez egy igen fontos megjegyzést fűz: "Semmi jele annak, hogy Belgrád átértékelte volna 1918 óta vallott nézeteit, mely szerint a kisebbségek, így a magyar kisebbség is gyengíti az államot, kifelé húzó erőt jelentenek, ezért alapvetően hatalmi, állami eszközökkel elsősorban fékentartásukra kell törekedni." Majd egy másik helyen: "Úgy véljük, akkor állunk közel az igazsághoz, ha azt mondjuk, az új állami organizmus hosszú ideig a lehetséges minimumnál is kevesebbet tett az 'idegen szövet', a délvidéki magyarság elfogadásáért." Majd még egy súlyos megállapítás, minősítés nélkül: "Azonban még a két ország közötti legjobb viszony idején, a magyar--jugoszláv örök barátsági szerződés megkötésekor sem sikerült Belgráddal elfogadtatni egy kétoldalú, kisebbségekre vonatkozó szerződés gondolatát."

Ez a vakságról tanúskodó politika vezetett az első Jugoszlávia csődjéhez, ez volt az oka annak, hogy az itteni magyarság -- egészen kevés renegát és jobbára baloldali, vagy talán éppen kommunista beállítottságú kivételtől eltekintve -- örömmámorban úszva, felszabadulásként élte meg a honvédek 1941-es bevonulását. De még a kommunisták között is akadt, aki a honvédség bevonulása után úgy gondolta, hogy attól kezdve a Magyar Kommunista Párttal kell keresni a kapcsolatot. Nem is bocsátották meg neki délszláv elvtársai. Ezt tette a zombori Domány János -- idézi az adatot A. Sajti A. Kasástól. Domány Budapesten fölvette a kapcsolatot az MKP-val, emiatt a JKP kizárta soraiból, az OZNA pedig 1945-ben kivégezte.

A visszatért Délvidék

1941 áprilisában, húsvétra bevonult a magyar honvéd hadsereg Bácskába, a Drávaszögbe, Muraközbe és Muramellékre. "Magyar adatok szerint a Délvidékből 11 475 négyzetkilométert csatoltak vissza, mintegy 1,1 millió lakossal. Ez az 1918-ban Jugoszláviához került területek (20 551 km) 55 százalékát tette ki. Magyar számítások szerint a terület lakosságának 39%-a volt magyar." -- írja A. Sajti Enikő. Hozzáfűzi, hogy a magyar adatok szerint a lakosság 19%-a volt német, 16 %-a szerb, és azt is, hogy ezzel szemben a jugoszláv számítás szerint a délszláv népek részaránya 43% volt, a magyaroké pedig 30%. Mi, magyarok a visszacsatolást felszabadulásként éltük át, s annak is neveztük. A szerbség megszállásnak. Kinek van igaza?

"Mint ismeretes, a délvidéki területek visszafoglalása nem zajlott le olyan viszonylag békés körülmények között, mint a felvidéki, vagy éppen az erdélyi bevonulás. A terület magyarsága, amely több mint két évtizeden át szenvedte a királyi Jugoszlávia elnyomó nacionalista nemzetiségpolitikáját és saját bőrén érezte, milyen másodrendű polgárként élni szülőföldjén, nem a megrendezett ünnepek kötelező örömeit érezte. Többségük számára a 'szerb' fogalma egyet jelentett a gazdasági, társadalmi és különösen nemzetiségi elnyomással. A nemzeti felszabadulás rég várt, titkon mindig is remélt első perceiben a magyar lakosság úgy érezte, mindez egy csapásra megváltozik."

Bizony, így érezte. Bizony, felszabadulás volt ez a magyaroknak. A. Sajti fogalmaz az idézetbe foglaltak szerint, s egyetértünk vele. Az sem kétséges, hogy a szlávok, elsősorban a szerbség nem így érezte.

Néhány leírás a magyar felszabadulásról.

"A visszacsatolás miatt érzett nemzeti mámor a Délvidék egyes helységeiben sajátos, a fekete humor jegyeit sem nélkülöző formákat öltött. Zomborban pl. népünnepély keretei között temették el Jugoszlávia koporsóját. Szabadkán, Zentán, Szenttamáson nagy példányszámú röplapokon volt olvasható a Jugoszlávia számára kiállított halotti bizonyítvány, amelyet a 'Budapest--Róma--Berlin temetkezési vállalat' állított ki." "Horthy Miklós kormányzót és feleségét a szabadkai vasútállomáson Sántha György, a Magyar Párt egykori elnöke köszöntötte, majd a város polgárainak leírhatatlan lelkesedése közepette az ismét Szent István nevét viselő főtérre, a városháza elé hajtott a kormányzói pár Bárdossy miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kíséretében." A. Sajti szövegéből. "Minek örülünk mi délvidéki református keresztyének a felszabadulás alkalmával? (...)

Tehát Horvátországban 17-szer, a Vajdaságban pedig 34-szer nagyobb volt az adó, mint az ország többi részében. (...) Ez tehát hadisarc volt, amit 1920-ban kivetettek s aztán 21 évig úgyfelejtettek. (...) Ennek lett most vége."

Nem egy közgazdász fogalmazta meg a fentieket, hanem Ágoston Sándor feketicsi református püspök. Megjelent a korábbiakban már említett, Csuka Zoltán által szerkesztett Visszatért Délvidék c. könyvben. "A Népkör működését a szerb uralom 22 esztendeje alatt háromszor betiltották, helységeit lepecsételték.

(...)

S midőn 1941. április 12-én az első magyar honvédcsapatok megjelentek a város földjén, a felszabadítókat ötvenezer szabadkai magyar boldog szeretettel köszöntötte."

Ezt a másik Csuka, az újságíró-szerkesztő Csuka János írta ugyanabban a könyvben. Egyikük sem arról volt ismert, hogy nemzeti türelmetlenséget szított volna, s mégis, felszabadulásként érte meg a bevonulást. De álljon itt egy még toleránsabb, az utókor által sokkal ismertebb és tiszteltebb író néhány mondata. Olyan emberé, aki a titói korban érte el népszerűsége kiteljesedését:

"Hivatalok egyre folyó nacionalizálása [A korabeli szerb terminológia a szerbesítést 'nacionalizacija' szóval jelölte. M. M.] számtalan magyar ember kezéből ütötte ki a kenyeret.

(...) Középkoláinkat egymás után zárják be és a Pribicevics-féle névelemzés a magyar anyanyelvű gyermekek kétharmada előtt csukja be a magyar elemi iskolák kapuit. (...) A jövőről lefüggönyözött szobákban, összedugott fejfel és keserű szájjal beszélnek, akár egy Ady-versben. (...) Mi tudjuk, hogy nagy feladatok várnak még ránk, és ezeket a feladatokat vállaljuk azzal a hittel és abban a szent tudatban, hogy a magyar haza felszabadított bennünket, de e vidék magyarságát mi őriztük meg." Herceg János írta ezeket a mondatokat ugyanabban a könyvben. A délvidéki magyar irodalom kisebbségi éve címen közölt tanulmányában.

Czirák Imre, a kishegyesi születésű becsei kántor, két háború közötti irodalmunk egyik legismertebb figurájának, a Mihál bácsi-nak a megalkotója volt. Cikkei, amelyek a Mihál bácsi levelei címen jelentek meg, a délvidéki magyar parasztot figurázták ki úgy, ahogyan Gárdonyi Géza tette a Göre Gáborban. Czirák a talán még ma is indexen levő, a Délvidék visszatért c. említett könyvben szintén írt egy tanulmányt De azért nevettünk is néha! címen. Kesernyész ízü anekdotákat dolgoz fel a bő két évtizednyi kisebbségi korból. Egyik pl. arról szól, hogy bizonyos Dani bácsi hogyan viselte el a Govori drzavnim jezikom felirat intését, hiszen ő ezt nem ismerte, csak a magyart. Történt aztán -- írja Czirák -- ,hogy a honvédség bevonulása után ezt a táblát levette a községháza irodája faláról, bekeretezte piros-fehér-zöld pántlikával és beakasztotta az iroda szerb nemzetiségű hivatalnokának a szobájába azzal a magyarázattal, hogy ez mostantól is érvényes. Czirák így fejezi be írását: "Akármilyenek lennénk is, hazaérkeztünk. Így, rongyosan is, morcosan is, boglyasan is ölelj át és csókolj meg bennünket sokat siratott édesanyánk: Magyarország."

Casus belli

A bevonulás előzményei és következményei ismeretesek. Eléggé váratlanul következett be. A politikusok által nem várt esemény váltotta ki a lehetőséget. A jugoszláv kormány éppen elkötelezte magát Hitlernek, eléggé kelletlenül, de aláírta a csatlakozási egyezményt, amit azonban az angol külpolitika hathatós támogatásával támadt nagy belgrádi tüntetés, a közben és szintén hasonló támogatással végrehajtott kormánydöntés -- katonai puccs -- lenullázott. Ez váltotta ki Hitler haragját, emiatt indított légitámadást Belgrád ellen 1941. április 6-án. Alig néhány hét alatt szétesett az ország. A mindössze negyed évvel korábban kötött magyar--jugoszláv szerződésre való tekintettel a magyar államvezetés mindenképpen el akarta kerülni a szerződésszegést.

Teleki Pál miniszterelnök elkerülhetetlennek látta -- ahogyan búcsúlevelében fogalmazott -- a szétszegést, és harmadikán öngyilkos lett. Utóda, Bárdossy László iparkodott úgy intézni a továbbiakat, hogy a bevonulás akkor történjen meg, amikor Jugoszlávia formailag már megszűnik. Ugyanazt a taktikát alkalmazta, mint Sztálin Lengyelország megtámadásakor. Sztálint persze ezért sosem vonták felelősségre, a magyar kormánynak ez a cselekedete azonban súlyos bűnként esett latba a világháborút követő béketárgyalásokon. Abból a különbségből adódóan, hogy Sztálin a győztesek, Magyarország pedig a vesztesek oldalán állt. A horvát kiválás, a független horvát állam kikiáltása adta az alkalmat annak eldöntésére, hogy Jugoszláviát a magyar kormány megszűntnek tekinthesse. Teleki utóda, Bárdossy miniszterelnök a minisztertanács április 10-ei ülésén jelentette be, hogy Jugoszlávia széthullott. A honvéd hadsereg 11-én indult át az országhatáron. Az előző napokban azonban történt néhány olyan dolog, amire a történészek nem fordítottak kellő figyelmet, de a korabeli politikusok sem. A Sajti is leírja maradéktalanul, mi minden zajlott le, de elmulasztja egy fontos eseménynek az értékelését csakúgy, mint ahogyan a korabeli magyar kormány -- számunkra érthetetlen okból -- sem foglalkozott vele.

A menekülésben levő jugoszláv kormány május 6-án Jeruzsálemben közzétett nyilatkozatában -- írja A. Sajti -- leszögezi, hogy április 10-étől hadiállapotban áll Magyarországgal. Tehát a honvéd hadsereg megindulása előtti naptól fogva. Ezt megelőzően azonban történt valami rendkívül súlyos eset, ami éppen elég ok lehetett arra, hogy Magyarország hadat üzenjen, hiszen elsősorban a magyar vezérkar akkori főnöke, a bánáti Rezsőházán (Rudolfsgnad, Vojvoda Knicanin) született Werth Henrik mindent megtett azért, hogy Magyarország elkötelezze magát Hitler politikája mellett. A Jugoszlávia elleni támadás pedig ekkor erre jó bizonyítékul szolgálhatott. S volt is rá egy casus belli.

Kétségtelen tény ugyanis, hogy a bevonulást megelőzően a jugoszláv hadsereg egységei támadást intéztek magyar felségterületek ellen. "Április 7-én, más adatok szerint 8-án a jugoszláv légierő bombázta Szeged vasútállomását, valamint Pécs és Siklós repülőtereit. Szeged felett három bombázót, Pécs és Siklós térségében pedig hat repülőgépet lőttek le." Ezt a kevéssé ismert tényt olvashatjuk A. Sajti tanulmányában. De történt még másutt is támadás, amiről a szakmabeliek még kevesebbet tudnak, ha egyáltalán számontartják.

"Április 6-án, vasárnap kora reggel, 5 óra 15 perckor a német repülőgépek bombázni kezdték Belgrádot. Ugyanazon a napon megkezdődött a német szárazföldi csapatok támadása a német--jugoszláv és a bolgár--jugoszláv határon.

(...)

Amikor Beric főhadnagy, a Drava monitor parancsnoka meghallotta, hogy a németek bombázzák a fővárost, 6 óra 45 perckor elrendelte, hogy a monitor lépje át az országhatárt, és két km-es távolságból lője a mohácsi katonai repülőteret. A tiszt ugyanis feltételezte, hogy a német stukák onnan szállnak fel Belgrád bombázására. Másnap a monitor ismét támadta a repülőteret, de akkor már négy kisebb, de gyorsabb magyar folyami hadihajó lendült ellentámadásba. A monitor kénytelen volt visszafordulni." A monitor tekintélyes tüzertől képviselt. "A Drava monitor erős tüzérséggel [tüzérvél -- M. M.] felszerelt, jól páncélozott hadihajók sorába tartozott. A hajó burkolatának vastagsága 25--80 mm volt. Rendelkezett öt 120 mm-es ágyúval, két svéd gyártmányú 66 mm-es gyorstűzelő ('boforsz') ágyúval, egy 15 mm-es légvédelmi nehéz géppuskával és hét 7,7 mm-es géppuskával. Két 750 lóerős

dízelmotor hajtotta. A monitor legénysége 80 főt számlált. Parancsnoka a becsei születésű Aleksandar Beric főhadnagy volt." Ezeket az adatokat Balla Ferenc: Bezdán története az I. világháború kezdetétől 1944. október 25-éig című könyvben találhatjuk. Az a kérdés, miért nem használta ki a magyar hadvezetés ezt a két súlyos támadást a háború megindításának indoklására? Mint ismeretes, néhány héttel később máig ismeretlen repülőgépek -- nagy a valószínűsége, hogy talán csakugyan szovjet gépek voltak -- bombatámadást intéztek a már korábban visszacsatolt Kassa város ellen, s ez szolgáltatott okot arra, hogy a Magyar Királyság hadat üzenjen a Szovjetunióknak.

Nyomban a terület katonai birtokbavétele után a magyar hatóság megkezdte annak magyarítását. Ugyanolyan módszereket használt, mint korábban a jugoszláv: a szlávoktól igyekezett megszabadulni, s helyükbe magyarokat telepíteni. A közigazgatásba -- a helybeli magyarság nem kis elégedetlenségére -- anyaországi, megbízható tisztviselőket irányítottak, a nagy tanítóihiányt is több mint ezer anyaországi diplomás tanítóval és tanárral pótolták. A szerbek közül mindenekelőtt az első világháború után a bácskai magyarok közé telepített új falvak lakóit, a szerb önkénteseket (dobrovoljacok) iparkodtak visszaerősokolni Szerbiába, s mivel ez nehezen ment, sokat közülük táborokba kényszerítettek. A magyarok idetelepítése alatt elsősorban a bukovinai magyarokat kell érteni. "1941 május--júniusában a dobrovoljacok helyére összesen 3279 bukovinai székely családot (13 200 fő) telepítettek be, 35 000 katasztrális hold földre." Sem a telepített magyarok száma, sem a nekik kiosztott földterület nagysága meg sem közelíti azokat az adatokat, amelyek az első világháborút követő időszakról kezdődően napjainkig idetelepített szláv -- elsősorban szerb -- népességre és a nekik juttatott földekre vonatkoznak. Elsősorban ennek, valamint a teljes német lakosság kiirtásának-elűldözésének következtében változott meg az egész Vajdaság népességi struktúrája 1918 óta.

A magyar telepítés

Bíráltói szerint A. Sajti tanulmányának a legsikeresebb része a háború alatti eseményekkel foglalkozó fejezet. Ebbe tartozik néhány fontos esemény, de két mérhetetlenül káros és sajnálatos is. Természetesen a negyvenkettes és a negyvennégyes razziákra gondolunk. Fontos eseményeknek számítanak az ebben az időszakban lebonyolított telepítések.

A magyar hatóságok által lebonyolított nyomban a bevonulás után kezdődött, és hamar befejeződött. Mint mi, itt élők tudjuk, ezt elnemzetietlenítésnek, a szlávok bántalmazásával járó igazságtalanságnak kellett tekintenünk, ezzel szemben azt a későbbit, amikor szláv -- elsősorban szerb -- telepéseket hoztak ide az állam támogatásával, azt felszabadulásként, a természeti javak -- elsősorban a termőföld -- igazságos elosztásaként könyvelték el, amikor a megszálló fasiszták miatt oly sokat szenvedett szlávok végre kaptak némi jutalmat, kárpótlást a töméntelen, általunk okozott szenvedésért.

Az előbbi, a magyarok által végzett "erőszakos telepítésért", "elnemzetietlenítésért" a cselekmény elkövetőinek felelniük kellett. A másik pedig "népeink testvérisége és egysége alapjai lerakásának" minősült. Pedig hát az idetelepített magyarok éppen olyan ágrólszakadt, föld nélküli szegények voltak, mint a később hozott szlávok, elsősorban szerbek. A székelyeket is szinte megbabonázta a termőföld minősége. Mint A. Sajti idézi, a maguk értékelése szerint "erőstjő föld"-nek mondták. A magyar telepésekről szinte mindent felednünk kellett, kivéve azt, hogy az elűldözött szerbek birtokaiba ültették be őket. Arról szintén nem volt szabad tudni, hogyan kényszerültek alig 2 év elteltével az állandónak képzelt új otthonuk elhagyására, még kevésbé arról, hogy menekülésük közben közülük is lemészároltak vagy negyven személyt. Erről a mézszárlásról azonban A. Sajti nem tud. Tanulmányában azt olvashatjuk, hogy az akkor eltűnt 42 székely férfit Borba, a rézbányába szállították. Meg kell jegyezni, hogy a negyvennégy végén, negyvenöt elején kivégzett magyarokról többek között sokáig az az általánosan elterjedt vagy elterjesztett hamis hír járta, hogy Borban vannak. Sok hozzátartozó vette is a nem kis kockázattal járó fáradságot, és elment a rézbánya városkájába, ott azonban senki közülük nem találta meg a keresetteket. Ezzel szemben van a birtokunkban egy lista a Szabadkán, a kaszárnyában kivégzett székely férfiakról. Ott vannak eltemetve a mai virágkertészet homokos földjében, a kaszárnya mellett.

A székely telepésekről ismertetőnkben szükségesnek tartjuk megemlíteni -- A. Sajti tanulmánya alapján --, hogy melyik bácskai helységben lettek rövid időre otthont, s mi volt annak a helységnek a neve. A telepések előző lakóhelye Bukovinában: Hadikfalva, Józseffalva, Andrásfalva, Fogadjisten és Istensegíts. Mint a felületes olvasó is észreveheti, a helységek közül kettőben felismerni Hadik Andrásnak, Mária Terézia legjobb hadvezérének nevét. A Bácskába telepítettek eredeti lakhelyük helységnevét meg akarták honosítani új lakhelyükön. A dolognak az is magyarázata, hogy a Futakon, a katolikus templomban nyugvó Hadik András hadvezérnek kötődései voltak Bukovinához éppúgy, mint Bácska e részéhez. Amikor ugyanis a székelyek tömegei az 1764-es, mádэфalvi veszedelem néven ismert eseményt követően elhagyták otthonukat és átmenekültek Moldvába -- Bukovinába --, akkoriban ott éppen Hadik András volt az országrész gubernátora, s ő sokat segített nekik. Ugyanő a Bácska déli részén fekvő Futak tulajdonosa is lett. Egykori, kiterjedt birtokán emelt épületei ma is állnak Futakon. A székelyek egy része ide került 1941-ben. Alább közöljük letelepítésük helyét. Szögletes zárójelben jelezzük az általunk azonosított magyar helységneveket.

"Az öt bukovinai székely község lakóit 14 községbe, illetve ún. szállásra (tanyára) helyezték el. A hadikfalviak Stepanovicevóra [Kis-Alpár és Nagy-Alpár, Kiszács és Ókér között -- M.M.] (211 család, 768 fő), Veternikre [Új major] (40 család, 232 fő), Vojvoda-Misicre [Nem sikerült azonosítani.] (11 család, 42 fő), Staro Djurdjevóra [Temerin egyik kerülte, Kolónia] (148 család, 590 fő) és Sirigre [Temerin község egyik helysége: Szöreg] (114 család, 493 fő) kerültek. A józseffalviak és fogadjistenbeliek Tomicevóra [Nem sikerült azonosítani] (66 család, 290 fő) és Vajskára [Vajszka] (48 család, 204 fő). Az andrásfalviakat Feketicen [Bácsfeketehegy] (35 család, 153 fő), Mali Beogradban [Kisbelgrád, Topolya mellett] (60 család, 290 fő), Karadjordjevo-Pavlovón [Topolya fölött] (174 család, 800 fő) és Kosicevón [Nem sikerült azonosítani] (25 család, 143 fő) telepítették le. S végül az istensegítsbeliek két dobrovoljac-telepen rendezkedtek be, Sokolacon (260 család, 1156 fő) és Nova Crvenkán (92 család, 445 fő)." A szerző lábjegyzetben megjegyzi: "A szerb telepes falvakat később hivatalosan is a bukovinai községekről nevezték el. Így például Stepanovicevo -- Horthyvára; Bácskossuthfalva, Tankosicevo Hadikhalom; Veternik -- Hadikliget, Vojvoda-Misic -- Hadikszállás, Staro Djurdjevo -- Hadikföldje, Sirig -- Hadiknépe, Tomicevo -- Bácsjózseffalva, Vajska -- Józsefháza, Feketic -- Református András-szállás, Mali Beograd -- Andrásföldje, Karadjordjevo, Pavlovo -- Bácsandrásfalva [Topolya fölött], Kosicevo -- Andrásmagyar [Nem sikerült azonosítani], Sokolac -- Bácsistensegíts [Topolya és Bácskossuthfalva között] s végül Nova Crvenka -- Istennelünk [Cservenka fölött] nevet kapta."

(Amint látható, sajnálattal szögezzük le, hogy a helységek között több olyan is van, amelyeket a rendelkezésre álló térképek és helységnévtárak alapján nem sikerült azonosítani. Tudomásunk szerint a Kishegyestől nyugatra eső, Lipar nevű, szintén dobrovoljac-településre is érkeztek székelyek, s az ő ottlétük alatt a falunak Istensegíts volt a neve. Nagyfényre szintén érkeztek akkor telepések, ennek ellenére fenti helységnévsorunkban nem esik róla említés). Csupa érdekességként említjük meg az alábbiakat. Rendelkezésünkre áll egy korabeli hiteles dokumentum a vajskai telepések létszámáról. Eszerint összesen 57 család kapott ott házat, s 301 személyt tett ki összlétszámuk. A dokumentum neve: "Kimutatás Vajszkára telepített Józseffalvai székely magyarok házakba való elosztásáról." Készítette Zákány Lajos telepfelügyelő, hitelesítette Mezei Domokos elnök és Nagy Ida zöldkeresztes nővér 1941. június 6-án. Amint látjuk, ez a kimutatás eltérő adatokat tartalmaz a Vajszkára telepítettekről, mind a családok számát, mind a lélekszámot illetően.

A székelyekhez hasonló más telepítés a magyarok részéről nem történt. Más módon azonban irányítottak ide néhány ezer anyaországi személyt, elsősorban hivatalnokokat és tanítókat, tanárokat. A hivatalnokokat természetesen elsősorban azért, hogy az 1918 után meglehetősen durva módszerekkel elüldözött magyar hivatalnoki kart pótolják, s a tanítóféléket is hasonló okokból, hiszen a két háború között az utánpótlás nevelésének elmaradása miatt vidékünkön igen nagy volt az iskolákban a hiányuk. A magyar hatóságok kivonulásakor és a titói időszak első napjaiban mindezek szinte maradéktalanul elmenekültek, beleértve a székelyeket is természetesen, de a maradékot sem tűrte meg az új hatalom. A Sajti idézi Nikola Petrovic, a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottsága tagjának egyik, a Slobodna Vojvodina 1944. október 28-i számában megjelent cikkét, amelyben indokolta a katonai közigazgatás bevezetésének szükségét. Többek között ez áll benne: "Az

idegen elemek tíz- és százezrei -- akiket azokra a területekre telepítettek, ahol elődeink irtották ki az erdőket, csapolták le a mocsarakat, megteremtve a civilizált élethez szükséges feltételeket -- még mindig lövöldöznek a sötétből a harcosainkra s az orosz katonákra, és mindent megtesznek, hogy megakadályozzák a helyzet normalizálódását..." A cikk akkor jelent meg, amikor ezeknek az "idegen elemek"-nek a magyar része fölött éppen besötétült az ég, és szinte minden magyar helységben mérszázolni kezdték őket.

Szörnyű szabadulás

Mint már említettük, a vizsgált időszakban háromszor zajlott le a vidéken felszabadulás és megszállás. "Mindenki aszerint élte meg felszabadulásként vagy impériumváltásként..., hogy melyik nemzetiséghez tartozott." Jegyzi meg találóan egy helyen a szerző. Ezen belül is mindössze két és fél év leforgása alatt két szörnyű vérengzés tetézte a háború -- hogy úgy mondjuk -- szokványos borzalmait.

Az ismert események közé soroljuk a fajelméleten alapuló és már korábban meghirdetett zsidóüldözést és zsidóirtást, ami az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállástól kezdődően teljesedett ki. Ezt megelőzően, 1942 januárjában zajlott le az első razzia, amely elsősorban Újvidéket és környékét érintette, majd 1944 végén és 1945 elején a második, amely -- kevés kivételtől eltekintve -- érintette szinte minden délvidéki magyarlakta helységünket. A Sajti mindkét razziaival foglalkozik, írásából szembetűnik a két véres eseménysor közötti hasonlóság és különbség. A német nemzetiség gyászos sorsára itt nem térünk ki, csupán annyit jegyzünk meg róla, hogy azóta szinte eltűnt közülünk a több százezer lelket kitevő táboruk.

A razziaik közötti hasonlóság abban áll, hogy ártatlan embereket semmisítettek meg azért, mert ilyen vagy olyan fajhoz-nemzetiséghez tartoztak. Kegyetlenkedésekből, hátborzongató öldöklésekből mindkét alkalom elképesztő példákat szolgáltatott. A negyvenkettesből izelítőül csupán egy példát említünk. A Sajtitól: "1942 áprilisában Babós József hadnagy ezredes vezetésével a vezérkar főnöke speciális bizottságot hozott létre, s elrendelte a nyomozást." Majd lábjegyzetben: "Babóséknak egyáltalán nem volt könnyű beszerezni a megfélemlített lakosságtól a megfelelő adatokat. Még élénken élt emlékezetükben az az eset, amely egy Madakovic nevű újvidéki szerb polgárral történt. Az illető január 25-én felkereste Grassyt, s annak a véleményének adott hangot, hogy a razzia előtt a város nyugodtan viselkedett, nem volt ok a vérengzésre. Grassy kivégeztette."

A razziaik közti különbségek közé sorolandó, hogy Újvidék környékén negyvenegy végén, negyvenkettő elején csakugyan voltak fegyveres támadások a magyar hatóság ellen. A bácskai partizánmozgalmak eltűzöttan bőséges irodalma számtalan példával támasztja alá ezt az állítást. Valóságos tűzharcok alakultak ki. Sok honvéd, csendőr esett áldozatul a partizánok lesből intézett támadásainak. Sőt, ártatlan polgári áldozatok is estek, olyanok, akik nem voltak hajlandók eleget tenni a partizánok zsarolásának, akik azt kérték, hogy -- mondjuk a csurogi határ magyar lakói, tanyai gazdák -- élelemmel támogassák a kommunisták és a csetnikiek által szervezett ellenállási mozgalmat. Ezzel szemben negyvennégy végén a magyar polgári lakosság között nem volt semmiféle fegyveres ellenállás. Semmilyen ellenállás nem volt.

Későbbi különbségek is szembeötlők. Leginkább az, hogy az első razziaról szinte minden tudhatót tudunk, az áldozatokról állami egyházak és nemzetek közötti együttérzéssel megemlékezünk, a második razziaról pedig még ma sem rendelkezünk megfelelő dokumentumokkal, tehát az áldozatok száma is igencsak bizonytalan, s az egyik legnagyobb vérengzés színhelyén, Újvidéken még ma sincs hivatalosan elismert emlékmű számukra. De nincsen ilyen Csurogon, Zsablyán, Mozsorban, Nagybecskerekén, Törökbecsén, Magyarcsernyén, Péterrévén, Moholon, Adorjánban, Zomborban... A Sajti egy helyen ezt írja az áldozatok számáról: "A magyar kormányhoz különféle forrásokból eljutott, de minden esetben becsléseken alapuló számok tehát 20-tól 60 ezerig terjednek." Az áldozatok száma tekintetében, sajnos, ennél pontosabbat ma sem mondhatunk.

A negyvenkettes vérengzés áldozatainak száma, nemzetisége eléggé pontosan ismert.

Helységenkénti, meglehetősen hitelesnek minősíthető névsorok már nem sokkal az esemény után készültek. Ezt eddig is tudtuk. A Sajti tanulmánya nélkül is. Amit viszont nem tudtunk, az például a következő:

"Buócz Béla szegedi rendőrfőkapitány-helyettes és Milos Rafajlovic, a szabadkai Olvasókör elnöke akciót indított a mintegy 3 ezer 5--12 éves, a razzia és az internálások következtében árván maradt gyerekek elhelyezése érdekében."

Popovic, a Magyar Országgyűlés újvidéki képviselője fél évvel a vérengzés után, 1942. július 15-én felszólalt az ügyben. Mint kifejtette, az eset "nemcsak gyászba borította lelki és érzelmi világunkat, hanem fizikailag és anyagilag is kétségessé tette életfenntartásunkat." Elmondta: "Olyan véres események történtek, amelyek részletezésébe nem akarok érthető okokból bocsátkozni. Kötelességem azonban leszögezni, hogy ezen megrendítő és érthetetlen cselekmények során számos ártatlan ember és azok vagyona elpusztult. Azóta azoknak sem vagyunk, sem sírjuk." Kállay miniszterelnökről nem sok jó mondanivalójuk volt a jugoszláv történészeknek, pedig amit ekkor mondott, abban mélységesen igaza volt, noha a szavak kimondásakor még maga sem gondolhatta, hogy milyen nagyon. "Nem hiszem, hogy a jugoszláv parlamentben felállhatott volna egy magyar képviselő, és olyan beszédet mondhatott volna, mint amilyent Popovic Milan képviselő úr mondott." A jugoszláv parlamentben azóta sem állt fel és mondott olyan beszédet magyar képviselő. S nyilván már nem is fog.

A negyvenkettes vérengzés miatt kárt szenvedetteknek -- a zsidók kivételével -- a magyar állam kárpótlást szavazott meg, s ezt fizette is mindaddig, amíg a Berlinből kézivezérléssel irányított Sztójay kormányra fel nem függesztette. Ezt sem tudtuk.

Szombathelyit, aki a vizsgálatot megindította, Popovicot, aki az idézett beszédet mondta, a titói államban egyaránt kivégezték háborús bűnösökként. Ugyancsak kivégezték Deák Leót, akit az újvidéki vérengzésről folyó vitában a magyar parlament jobboldali szélsőségesei súlyosan elmarasztaltak, mert a vérengzésről maga is elmarasztalóan nyilatkozott.

A negyvennégyes razziában -- mint a hivatalos álláspont szerint tudhatjuk -- azokat a háborús bűnösöknek mondott személyeket büntették meg, akik a háború alatti időkben tanúsított magatartásukkal erre rászolgáltak. A magatartás alatt általában azt kell érteni, hogy "együttműködtek a megszálló hatóságokkal". Amellett, hogy a magyarság egységesen felszabadulásként élte át a negyvenkettes honvéd bevonulást, s készségesen vállalt tisztséget a közigazgatásban, postán, vasúton, rendőrségen, s a titói hatóság valamennyiüket kollaboránsnak minősítette, A. Sajti még találóan megjegyzi: "A kollaboránsok, árulók, fasiszták fogalma nem jogi, hanem bármeddig kiterjeszhető politikai fogalom volt, amely nemzetközileg a szövetséges háborús bűnösök felelősségre vonása felől kapott erkölcsi-politikai megerősítést." Tudjuk, hogy a bűnösök közé sorolták a jobboldali pártok tagjait, elsősorban a szélsőséges nyilasokhoz tartozókat. Falvaink földre áhító szegényei közül tömegeket nyertek meg a nyilasok, ennek következtében tömegeket végeztek ki később. Az események ismeretében nyugodtan mondhatjuk, hogy lincshangulatban -- az akkor használt kifejezésnek megfelelően -- likvidálták a kiszemeltek. Kik? A. Sajti tömören kimondja: "A megtorlásokat döntően az OZNA (Odeljenje za zastitu naroda -- Népvédelmi osztály) állambiztonsági csapatai hajtották végre, de részt vettek benne reguláris partizán egységek is, számos esetben pedig a helyi lakosság egyénileg is leszámolt ellenségeivel. A megtorlásokat alapvetően tehát az új hatalmi-katonai szervek hajtották végre..." Tito álláspontjának megfelelően mindezt -- mint A. Sajti megállapítja -- "apró politikai hibá"-nak tekintették.

A történetek ellensúlyozásához a magunk részéről nem tarthatjuk elegendőnek azt a döntést, amelyet a tartományi parlament hozott a kollektív bűnök törléséről. Ebben a kérdésben Belgrád nem kerülheti el a megszólalási kötelezettségét. A negyvennégy-negyvenötös vérengzés szerb Bajcsy-Zsilinszkyje és Cseres Tiborja is még szintén hallgat.

A Rehák-példa

Rehák László a háború utáni időszak egyik legismertebb magyar politikusa volt Vajdaságban,

de általában az országban is. Rehák édesapja és az ő személyes sorsán, tragédiáján keresztül plasztikusan kirajzolódik a kisebbségi elnyomatásba jutott délvidéki magyarok szívszorító története. Az alábbiakban néhány forrásból merítve megkíséreljük bemutatni, mire is gondolunk. Rehák Lászlót csupán nemzetiségi vonatkozású családi viszonyai miatt nem nevezték ki a titói Jugoszláviában, a hatvanas évek elején első magyarként az ország egyik nagykövetévé. Szinte a zsebében volt a megbízatás, amikor meghiúsult az egész. Ez után történt, hogy a Kommunista Szövetség a szövetségi választásokon hivatalosan képviselőjelöltté állította, s bizonyosnak látszó megválasztása azért hiúsult meg, mert az újvidéki városi pártvezetőség -- ellentmondva a belgrádi óhajnak, s éppen Rehák nemzetiségi vonatkozású családi ügyei miatt -- alkalmatlanná nyilvánította, s ellenjelöltet állított Gyetvai Károly személyében. Az eset majdnem példátlan a kommunista korszak választási gyakorlatában. Gyetvairól érdemes tudni, hogy tartományi ügyészhelyettesként ő képviselte a vádat a háború után Újvidéken lefolytatott perekben, amelyekben többek között Szombathelyi volt magyar vezérkari főnököt és társait halálra ítélték. A. Sajti tanulmányában is olvashatjuk, hogy 1926-ban elkészült egy oktatási törvény, amely lényegében szentesítette az addigi kisebbségellenes oktatási gyakorlatot. A törvény szerint a közoktatási miniszter engedélyezhette a nem szerb nyelvű oktatást, de igen korlátozott keretek között. Idézet A. Sajti tanulmányából: "A törvény bevezetése után mindössze két alkalommal kísérelték meg új magyar osztályok beindítását elérni délvidéki szülők, a bánáti Mokrinban és Bocsáron, törekvésük azonban sikertelen maradt."

Meglepő, hogy éppen itt. Bocsár kicsi település volt, alig 2500 lakossal, ezek túlnyomó többsége német. Mokrin nem egészen tízezer lelket számlált, ezek zöme szerb. Mi lehetett az oka, hogy magyar iskolát kértek? Feltételezzük csupán, hogy a környékbeli magyar vezetők kezdeményezték. Közülük is elsősorban dr. Rehák László mokrini ügyvédre gondolunk. Róla több helyen is említést tesz a Bokréta című könyv, amely a két háború közötti délvidéki magyarság kultúréletéről szól. Dr. Rehák László megjegyzi, hogy ügyvédként a magyarok képzésében is közreműködött, többek között a nagyikindai Gazdakörben szervezett tanfolyamokon felvilágosító előadások tartásával. Nem mellékes talán, hogy az egyesületnek ő volt a gondnoka.

Bármilyen szenvtelennek hat is, kénytelenek vagyunk egy száraz adatokat tartalmazó könyvből idézni. Gerold László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon című kötetében Rehák László neve alatt ez olvasható: "(Mokrin, 1922. Máj. 21 -- Szabadka, 1994. nov. 10.): szociológus, pedagógus. -- Az általános iskolát és a gimnáziumot Kikindán végzi, majd Budapesten műegyetemi hallgató. A belgrádi Újságírói Főiskolán diplomál. 1964, Újvidék: a politikai tudományok doktora (A kisebbségek Jugoszláviában). -- 1944--1957: a Magyar Szó politikai és ideológiai ellenőre, (1948--1957:) főszerkesztője, 1956--59: a Forum vezérigazgatója, 1959--1961: a külügyminisztérium állományában van. 1961--63: tartományi pártfunkcionárius, 1963--1971: politikai tisztségviselő Belgrádban." Stb. Ez a Rehák László természetesen már nem az, akit a fentebbi bekezdésekben említettünk. A kettő közötti különbség ég és föld. Pedig apáról és fiáról van szó. Gerold lexikális adataiból megérteni, hogy ez a Rehák László a titói korszak legvadabb periódusában töltötte be a kommunista cenzori szerepet napilapunknál, s átvette a kormányrudat is, miután az első főszerkesztőt, Keck Zsigmondot 1948-ban letartóztatták és a Goli otokra vitték. Senki odaadóbban, senki megbízhatóbban nem láthatta volna el a rábízott feladatot, mint Rehák. A lapból lehetne idézni hírhedt vezércikkeit, amelyek Házunk táján cím alatt jelentek meg. Élete vége felé, a kilencvenes évek elején egy fiatal újságírókörtárs az Újvidéken megjelenő hetilapban, a Naplóban, a nyilvánosság előtt meg is kérdezte, vajon ő azonos-e azzal a vad kommunista Rehák Lászlóval, aki akkorra már nemzetközileg is ismertté vált, mint kisebbségi szakértő? A felszólításra ő, aki akkorra már buzgó kereszténnyé vált, s Szent Pálhoz hasonlóan végigment a Damaszkuszi úton, a nyilvánosság előtt tömören és bűnbánóan azt válaszolta, sajnos, igen. Alighanem egyetlen a volt kommunista vezetők közül, aki ezt megtette.

A Rehák-sztori azonban még ennél sokkal bonyolultabb.

A Magyar Szó süvölvény újságírójaként, Rehák vezérigazgatójával összefüggő, személyes élményei is voltak e sorok írójának. Egyik idősebb kortárs szájából hallottuk többen azt a történetet, mely szerint a negyvenes évek második felének elején Rehák László politikai nagygyűlésen szónokolván, a magyar hallgatósághoz intézve szavait így fejtette ki

kommunista elkötelezettségét: "Az ilyen népnúzókat pedig, mint amilyen az a Rehák László ügyvéd, az első villanykaróra kell felhúzni." A történet szerint fia fenyegetésétől halálosan megrettenve az ügyvéd örökre elhagyta szülőföldjét.

A. Sajti is megemlékezik mind a két Rehák Lászlóról.

Mint ismeretes, a királyi Jugoszlávia szétesésekor a Bánság jugoszláviai részére bejelentette igényét a térség akkori nagyhatalma előtt mind Magyarország, mind Románia. Magyarország természetesen ugyanolyan okokra alapozta a maga óhaját, mint a Délvidéken visszacsatolt többi terület esetében. Románia pedig a két háború között nem egyszer keveredett konfliktusba Jugoszláviával, mert már az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolásakor is igényt támasztott a területre. Hitler úgy döntött, hogy saját protektorátusává teszi. A magyar kormány előre készült a visszacsatolásra szánt területek közigazgatásának irányítására. A nagyobb helységek vezetőit előre kijelölték. Így lett a mokrini ügyvéd, dr. Rehák László Nagyikinda magyar polgármester-jelöltje. Talán még a német megszállás ellenére is megkapja a tekintélyes hivatalt, de fia baloldali kapcsolatai miatt ez mighiúsult.

A bánáti helyzetről A. Sajti ezt is írja: "A Bánátban egyre inkább erősödött az ellenállási mozgalom, ami kemény német retorziókat vont maga után. 1943 őszén például a BMKSZ (Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség -- M. M.) nagyikindai vezetőjét, a szélsőjobboldali nézeteiről ismert dr. Rehák László ügyvédet letartóztatta a Gestapo, és abba a nagybecskereki koncentrációs táborba szállította, ahonnan a németek a retorziók alkalmával a kivégzésre szánt túszokat szedték össze. Rehákot a Gestapo Magyarországon tanuló és állítólag 'kommunista érzelmű' fia felől faggatta. Rehák ügyében személyesen Bolla (A belgrádi magyar konzul. M. M.) járt el."

A történetnek vége. Megrendítő. Két délvidéki magyar, két doktori titulussal rendelkező kisebbségi magyar, akik igen sokat tettek érettünk, majdnem egymás gyilkosává váltak. Pedig mindkettő szilárd meggyőződésből cselekedtek, mégpedig szándékuk szerint a kisebbségi nemzettársaikért. Döbbenetes sorsuk talán kisebbségi helyzetünkkel is magyarázható.

A magunk erejéből ennyi

Ma már nem szükséges bizonyítani, hogy nyomban Tito hadainak és kommunistáinak tájunkra érkezését követően olyan vérengzés keletkezett a délvidéki magyarok között, amelynek -- a legóvatosabb becslés alapján is -- több tízezerre tehető az áldozatul esettek száma.

Maga a puszta tény, hogy még mindig csak becsülni lehet, elég sokat elmond arról, hogyan kezelték az arra hivatottak ezt aényt. A. Sajti taulmányának egyik legnagyobb érdeként könyvelhető el, hogy rövid történelmi tényekkel felvázolja, hogyan nullázódott le ez az eset.

Mi az oka -- kérdeztük már sokan --, hogy az anyaország a maga erejével nem tett valamit azért, hogy a történetek nemzetközi nyilvánosság elé kerüljenek? Elégg közismert, hogy Magyarország a második világháborút követően még az elsőt követő megaláztatásnál is elszántabb nagyhatalmi bosszúnak volt kitéve. Az elsőt követően ugyan elvették területe kétharmadát, ám ennél sokkal nagyobb büntetésnek bizonyult, hogy a másodikat követően bő négy évtizeden át olyan vazallusi pozícióba jutott, amelyben a nemzeti szuverenitás oly csekélyre csökkent, amilyenre nem volt példa a másféle évszázadon át tartó török megszállás óta. Leszámítva az igen rövid ideig tartó nyilas--német uralmat. A Habsburgok idején ugyanis mindig volt valami vigasz, ha másban nem, akkor az erdélyi fejedelemségben, a meg-megismétlődő, igen gyakori fegyveres ellenállásokban, szervezkedésekben.

A vérengzés híre eljutott a legilletékesebbekhez. A legismertebb bizonyíték erre a mostanában gyakran emlegetett Mindszenty-levél, amelyet Gyöngyösi külügyminiszterhez írt mindössze néhány hónappal az események lezajlása után, de illetékes magyar állami szervek általában is tudomást szereztek róluk.

Mik voltak a legfőbb bajaink? Nekünk, délvidékieknek.

"A [magyarországi -- M.M.] politikai pártok között a békeelőkészítés során kemény vitákra került sor, elsősorban a magyar--szlovák határ kérdésében, de már kezdettől fogva egyetértettek abban, hogy felesleges és értelmetlen bármiféle követeléssel fellépni Jugoszláviával szemben. (...) már jóval korábban kialakult az az álláspont, hogy mivel a jugoszláviai magyarok helyzete 'örvendetesen' alakul, már az előkészületek során levehető az egyeztetések napirendjéről a jugoszláviai magyarság kérdése."

Állapítja meg A. Sajti.

A hozzáállás legelítélendőbb megnyilvánulása volt az a fogadtatás, amelyet Titónak rendeztek első magyarországi látogatásakor, 1947 decemberében. Talán senki mást nem fogadtak még Budapesten olyan szolgálatkészen, vagy talán éppen szervilisen, mint őt akkor. Tito mestere volt a kiszolgáltatott helyzetben levő Magyarország zsarolásának. Szándékainak egyikét, a tömeges kilakoltatást végül csak azért nem hajtotta végre, mert úgy mérte fel, hogy az rontana az ő tekintélyén, pedig a békeszerződés tárgyalásainak utolsó napjaiban egyszerűen a magyar béke delegáció elé tette az erre vonatkozó tervezetet, s a szorult helyzetben levő magyar delegáció, a kormány utasítására lázas sietséggel kidolgozta az elfogadására vonatkozó egyezményt -- tudjuk meg A. Sajti tanulmányából.

A jugoszláv hatóság, a Budapesten működő Szövetségi Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőjének köszönhetően azt tett Magyarországon, amit akart. Területkövetelés lebegtetése volt a jugoszláv külpolitika egyik módszere. "A baranyai háromszögre vonatkozó határmódosítás kilátásba helyezése egyéb szempontok mellett arra is jó volt, hogy Magyarország gyakorlatilag szó nélkül tudomásul vegye a délvidéki magyarokkal történeteket, és ezzel tovább gyengítsék, gyakorlatilag nullára redukálják a magyar állam adott pillanatban egyébként is meglehetősen szűk kisebbségtámogató lehetőségét." A lakosságcsere egyezmény annyira a jugoszláv igények szerint készült el, hogy abba a magyar kívánságok közül egyetlen egyet sem sikerült beépíteni. Ez csak annyi lett volna, hogy az a negyvenezernyi áttelepülő ne a tömb-, hanem a szóránymagyarok köréből verbuválódjon. Azok után, hogy a jugoszláv biztonsági szervek csapatostól cirkáltak Magyarország területén, és hogy szovjet támogatással el tudták érni, hogy -- csekély kivételtől eltekintve -- bárkit elhozhattak Magyarországról, akiket a maguk minősítése szerint háborús bűnösnek deklaráltak, a magyar állam részéről nem találni semmi furcsát ebben a sikertelenségben. A kivételek közé tartozik maga Horthy Miklós és nem kevesebb, mint négy magyar miniszterelnök. A nagy ámitáshoz tartozott annak a hamis tételnek a híresztelése, hogy -- Tito és Sztálin azonos reményei szerint -- Magyarország is bekerül a kommunista országok táborába, ott pedig a nemzetiségi kérdés magától megoldódik, hiszen az osztály nélküli társadalmat fogják építeni, a nemzetiségekre nem szükség már figyelni. Sztálin meg is tett mindent -- teljes sikerrel --, hogy Magyarország az ő érdekövezetébe kerüljön. A kötődés olyan jól sikerült, hogy a nagy gonosztevő halála után még majd négy évtizedet kellett várni a kötelékek megsemmisítésére.

A jugoszláv magatartást annak ellenére minősítette a magyar politika példásnak, hogy -- mint A. Sajti megállapítja: "...a magyar közigazgatás tisztviselői kara, az értelmiség és a mezőgazdasághoz, iparhoz kötődő középosztály jóval nagyobb mértékben menekült el az 1944-es impériumváltás elől, és több magyart utasítottak ki, mint 1918-ban." A Délvidékről elmenekültek számát 84 800-ra teszi. Nem mind maguktól hagyták el az országot. A Sajti megemlíti, hogy Szegeden majdnem fegyveres konfliktus robbant ki a jugoszláv hatóságokkal az erőszakos kiutasítások miatt.

Mindezek után, ha mi, anyaországi és külföldi magyarok összegezést készítenénk arról, ami 1918 óta történt velünk, vajon mit látnánk eredményként?

Mint ahogyan A. Sajti egy helyen megemlíti, Magyarországot senki sem pártolta a párizsi béketárgyalásokon. Nem pártolta Trianonban sem. Ennek a következménye, hogy az első után feldarabolták, a második után pedig megszállták. A feldarabolt Magyarország elcsatolt részei közül a Délvidék volt a leginkább kiszolgáltatva.

Nemrégiben Budapesten egy előadás keretében erről szólva elhangzott, hogy a délvidékieknek nem volt olyan veretű politikuskuk, aki az anyaország élén állva beleszólhott

volna sorsunk alakulásába, míg Erdély és a Felvidék magyarjai számtalan ilyen kapacitást nevezhetnek meg. Ennek elhangzása után a közönség közül valaki beszólt: "Hát a Matyi!?"

Csakugyan! Rákosi Mátyás Adáról került Budapestre. A második világháború során a nyugati nagyhatalmak egy ilyen választás előtt álltak: Két diktátor veszélyezteti a világot. A náci Hitler és a kommunista Sztálin. Melyikkel kell összefogni, hogy a másikat legyőzzük?

A választás Sztálinra esett. Szövetséget kötöttek vele, a fasizmust legyőzték. Utána évtizedekig nem tudtak szabadulni sem, és legyőzni sem a volt szövetségest. A viaskodásban a mi ügyünk -- a magyaroké -- általában periférikusnak számított, vagy inkább mondhatnánk parányinak a világ nagy gondjaihoz képest. A történetek ellenére a magára hagyott Magyarország a régió egyik legszilárdabb, fejlődőképesebb és fejlődő állama lett napjainkra. Jugoszlávia, amelynek léte alatt mi annyit szenvedtünk, eltűnt. Csehszlovákia felbomlott. A Szovjetunió megszűnt. Románia sok tekintetben lemarad Magyarország mögött. Ehhez csak annyit tegyünk hozzá ismételtén, hogy Magyarországot senki sem támogatta a válságos helyzetekben. Ebből az is következik, hogy amit elért, azt a maga erejéből tette. Ez, bizony nem kevés!

A. Sajti Enikő tanulmánya délvidéki, kisebbségi mivoltunk 1947-ig terjedő történetéről

[HUNSOR medencefigyelő - © HUNSOR -]